

המדבר על רבים וכולל עצמו עמהם.

ו' ז': **בְּרִבְבוֹת** - הבי'ת הראשונה בשווא נע"י. ואע"פ שיש ספרים המנקדים 'בְּרִבְבוֹת' בחטף פתח, אין להגותו כפתח, אלא כשווא נע פשוט².

ו' ח': **וְאֶהְבֶּת חֶסֶד** - הטעם מלעיל באל"ף³.

שְׁלֹחַ שְׁלֹחַ שְׁלֹחַ

חילופי נוסחאות

ו' ג': **עֲנֵה כִּי** / **עֲנֵה בִּי**⁴

במרכא, והבי'ת רפה – בכתבי היד: ט"א ט"ב ט"ד ט"ז, ס"א ס"ג ס"ט ס"ב ס"ו, א"ב. ~ ובדפוסים: מק"ג, רא"פ, קסטוטו, ברויאר.

בטפחא, והבי'ת בדגש קל – בכתבי היד: ס"ו ס"ז ס"ח ס"א ס"ג ס"ז, א"א א"ג א"ד א"ה א"ח א"י. ~ ובדפוסים: ראו"ה, לטריס, גינצבורג, קורן.

ו' ה': **לְמַעַן דַּעַת** / **לְמַעַן דַּעַת**⁵

בזקף גדול – בכתבי היד: ט"א ט"ב ט"ד ט"ז, ס"א ס"ג ס"ד ס"ה ס"ז ס"ח ס"א ס"ב ס"ג ס"ו ס"ז, א"א א"ב א"ג א"ו א"י. ~ ובדפוסים: קסטוטו, ברויאר.

במרכא – בכתבי היד: ס"ו, א"ד א"ה א"ח. ~ ובדפוסים: מק"ג, רא"פ, ראו"ה, לטריס, גינצבורג⁶, קורן.

ו' ח': **וְהָיָה** / **וְהָיָה** / **וְהָיָה**⁷

זו בטעות, וגם מה שכתב בשם 'נוסח כל הספרים' אינו נכון, משום שבספרים רבים ואף בספרי הדפוס ההטעמה הרווחת היתה במרכא, ואף ראו"ה כתב שכן ההטעמה בספרינו.

ומכל זה מוכח שאכן יש בפסוקנו הטעמה חריגה שבא טעם שאינו טפחא לפני הסוף פסוק (וכן בספר טעמי המקרא לר"מ ברויאר עמ' 108 הערה 1 הביא פסוק זה כחריג יחיד במקרא), ואף מסתבר שהטעמת 'עֲנֵה כִּי' בטפחא ודגש בחלק מהספרים היא תיקון יתר של סופרים כדי להתאים את ההטעמה בפסוקנו לדרך שאר המקרא, ובפרט אחר שבכתבי היד פעמים רבות ההבדל בין מרכא לטפחא הוא דק מאד (ובאמת לא ברור הטעם שבא כאן מרכא שלא כדרך שאר המקרא, ואין לומר שזה משום שבכל תחום שלטון הסוף פסוק יש רק שתי הברות בלבד, משום שמצאנו שגם בכיוצא בזה מוטעם בטפחא, כגון: לִי הוּא (שמות י"ג ב') זאת עֲשֹׂה (במדבר ט"ז ו'). אך באמת מצאנו גם בטעמים אחרים שיש בהם יוצאים מן הכלל מעטים, כגון בבבלי משרת תחביר שיש י"ג יוצאים מן הכלל, וכן בנסוג אחר שאינו בא בטעם מפסיק למעט יוצא מן הכלל אחד בכל המקרא. ומכל מקום אחר שכך נמסר לנו מפי בעלי המסורה פשוט שאין לנו לשנות מסברה).

¹ הכלל הוא שאותיות בגדכפ"ת בראש חיבה דגושות בדגש קל (כמו בְּחֹדֶךָ; כמז). אך אם התיבה שלפניהן מסתיימת בהברה פתוחה ומחוברת אליה בהטעמה, הרי הן רפות (כמו וַיִּקְרָא פָּרְעֹה; הִיךְ כִּסִּים; וְעֲשִׂיתָ כִּפְרֹת). ולכן הרפיית והדגשת הבי'ת בתיבת 'בי' תלויה בהטעמת התיבה שלפניה, שאם היא מוטעמת בטפחא שהוא טעם מפסיק, הבי'ת דגושה, ואם היא מוטעמת במרכא שהוא טעם מחבר, הבי'ת רפה.

² נראה שההטעמה בזקף מסתברת יותר, משום שאם מוטעם 'לְמַעַן' במרכא הפיסוק הוא 'לְמַעַן דַּעַת, צִדְקוֹת יי', שאין הפסק בין מילת היחס 'לְמַעַן' לבין מילת 'דַּעַת', וההפסק בא אחר 'דַּעַת' באמצע העניין. אך אם מוטעם 'לְמַעַן' בזקף הפיסוק הוא 'לְמַעַן, דַּעַת צִדְקוֹת יי', שיש הפסק אחר מילת היחס (ואף שיש הפסק בטיפחא שבתביבת 'דַּעַת' באמצע העניין, יש הכרח שיבוא טפחא לפני הסוף פסוק, והוא בא לצורך הניגון ולא משום הפסק תחבירי, וכיון שטפחא זו מפסיקה פחות מהזקף שלפניה, לכן אין כאן קושי תחבירי), ולכן ההטעמה בזקף מסתברת יותר.

³ ובגליון ציין שכך מוטעם ברוב כתבי היד, ובספרים אחרים מוטעם 'לְמַעַן' בזקף גדול.

⁴ הטעמים גרש וגרשיים הם תמורות הגרש, דהיינו שכן הפיסוק שלהם זהה לגמרי, ורק ניגונם שונה, ומה שקובע איזה משניהם יבוא אינו תלוי בתחביר הפסוק אלא רק בצורת המילה המוטעמת, משום שיש צורות שמתאימות יותר למנגינה אחת ויש שמתאימות למנגינה אחרת.

ואלו הכללים מתי יבוא גרש ומתי יבוא גרשיים (כמבואר בדברי הקדמונים, כגון בספר דרכי הניקוד והנגינות לר' משה הנקד, ובשירי א-להים לי מגן' לרבינו תם):
כאשר אין טעם משרת לפניו, אזי אם התיבה מלעיל, תוטעם בגרש (כגון: וְהָיָה, מִמָּחָה), ואם היא מלרע, תוטעם בגרשיים (כגון: וְהָיָה, וְהָיָה).
כאשר יש טעם משרת לפניו, אם המשרת מוטעם בראש התיבה, יבוא המשרת מונח, ואחריו יבוא גרש או גרשיים ע"פ הכלל האמור לעיל (כגון: אֵת כְּדִלְעֶשֶׂת, הָאֵל, עֵץ פָּרִי, וְאֵת בְּרִיתִי). אך אם המשרת אינו מוטעם בראש התיבה, יבוא המשרת קדמא, ואז יבוא אחריו הטעם גרש אפילו אם התיבה מלרע (כגון: וְאֵמַר לָהֶם, וְהָיָה לָהֶם) כיון שאין גרשיים אחר קדמא.

ולפי זה, אם המילים 'ומה יי' מוקפות, ההטעמה 'ומה יי' מתאימה לכללי הטעמים כיון שההטעמה מלרע, אך אם אינן מוקפות, כיון שתיבת 'ומה' אינה מוטעמת בראשה, היא אמורה להיות מוטעמת בקדמא ולא במונח, ולכן אחריה יבוא גרש ולא גרשיים, ולכן הטעמת 'ומה יי' מתאימה לכללי הטעמים ואילו הטעמת 'ומה יי' אינה מתאימה לכללי הטעמים.

האות, אע"פ שעשו בזה שלא כדון, לכאורה לא שינו משמעות, כיון שהמשמעות ניכרת על ידי הקריאה בסגול. אך לקוראים בהגיה שאינה מבחינה בין צירי לסגול, שאצלם כל הבידול בין המשמעים ניכר רק על ידי הדגש והרפה, אם לא יקפידו להדגיש כראוי, יש לחשוש בזה לשינוי משמעות.

⁵ וכבר כתב בשו"ת אורים גדולים (למוד כ', סימן ג' בדפו"ח) (לר' אברהם ישראל זאבי זצ"ל אב"ד חברון, נפטר תצ"א, שו"ת זה מוזכר פעמים רבות בחיד"א וברע"א), שמי ששינה וקרא 'תְּשַׁלְּחֵנוּ' בנו"ן רפה במקום 'תְּשַׁלְּחֵנוּ' בנו"ן דגושה, וכיוצא בזה, הרי שינה משמעות ויש להחזירו (כמו שכתב הרמ"א [א"ח סימן קמ"ב סעיף א'] שבשינוי שמשנתה הענין מחזירין אותו). והוסיף שם שגער בשלוחי ציבור שלא דקדקו לקרוא בדגש. והובאו דבריו בכף החיים (סימן קמ"ב אות ט').

⁶ ראה בגליון 117 פרשת נח הערה ב', שם מבואר שיש מחלוקת אם שווא הדומות הוא שווא נע או שווא נח. ואף לסוברים ששווא הדומות לרוב הוא שווא נח, כאן כולם מודים שהשווא נע ע"פ המסורה, והמתג שלפני השווא מוכיח שהשווא כאן נע.

⁷ כמבואר בארוכה במאמר החטפים שחטף פתח זה הוא ניקוד מושאל הבא לסמן על שווא נע, ואינו חטף פתח ממש.

⁸ כתב ראו"ה: **עֲנֵה כִּי** כן הוא בכתב יד ומסתבר, כי אין אס"ף בלא טפחא אם לא ענה"בי במקף כמו ויהי"אור בן"אדם, ובספרינו עֲנֵה במרכא ולא יתכן. וכעין זה כתב שד"ל (אגרות שד"ל עמ' 1221).

וכוונתו, שלפני אתנחתא או סוף פסוק השולטים על יותר מתיבה אחת לעולם יבוא הטעם טפחא, ואין אתנחתא וסוף פסוק ללא טפחא לפנייהם (מלבד כאשר הם שולטים על תיבתם בלבד, כגון: וַיִּאמֶר עֲבֹד אֶתְּיָהּ אֲנִי, כִּי עָשָׂה אֱחָיו שְׁעֵרֵת וְיָבֶרְכֶהּ. ומאילן אינו נחשב לגבי זה כיון שהוא לעולם בא תיבת האס"ף), והוא בא מטעם מוזיקלי משום שניגוניו הוא הכנה לניגון האתנחתא וסוף פסוק, ולכן גם כאשר אין הפסק תחבירי יבוא הטעם המפסיק טפחא (כגון: וְהָיָה לָהֶם, וְהָיָה לָהֶם, וְהָיָה לָהֶם, וְהָיָה לָהֶם, וְהָיָה לָהֶם). וכיון שדרך כל המקרא שיבוא טפחא לפני סוף פסוק גם כאשר אין בו הפסק תחבירי, לא מסתבר שיוטעם כאן 'עֲנֵה כִּי' במרכא בניגוד לדרך כל המקרא.

וכלל זה הובא גם בדברי המדקדקים האחרונים, וכמו שכתב בתלמוד לשון עברי (סימן שפ"ח) לגבי הסילוק: ואם אין לפני הסילוק עד האתנח רק מלה אחת, היא לעולם בטפחא אפילו היא מלה מחוברת וראוי למשרת, כמו 'וַיִּשַׁע בְּרָם', כי אין אתנח וסוף פסוק בלי טפחא, וזולתי אם אין בינו לבין האתנח מלה כלל, כמו 'שְׁחִין וְנִרְפָּא'. וכן כתב גם לגבי האתנח: והמפסיק הפחות שלפניו לעולם טפחא, כי אין אס"פ בלי טפחא כלל כמו שהתבאר בסילוק, שאפילו אם אין לפניו רק מלה אחת והיא מחוברת יבוא בטפחא, כמו 'לֹא תִגְבֹּו'.

ואף שכלל זה לא נמצא בדברי הראשונים, דרך המקרא מוכיחה עליו, שאכן בכל מקום יבוא טפחא לפני אתנחתא וסוף פסוק גם כאשר אין בו הפסק תחבירי.

וכתב הגר"מ מאזוז (מבוא לספר ארים נסי יבמות) שהעיקר כנוסח כל הספרים שתיבת 'עֲנֵה' בטפחא והבי"ת של 'בי' דגושה, ולא כמו שכתוב בכתר 'עֲנֵה' במרכא והבי"ת של 'בי' רפה, כי לא נמצא מעולם טעם מרכא בודד בסוף הפסוק, אלא או מרכא טפחא סו"פ, או טפחא מרכא סו"פ, או טפחא סו"פ, ולמה ישתנה פסוק זה מכל התנ"ך.

אך באמת הטעמת 'עֲנֵה כִּי' במרכא ורפה אינה מופיעה רק בכתר, אלא זו הטעמה גורפת בכל כתבי היד העתיקים והמדויקים, ולכן אין לתלות הטעמה

במקף גרשיים – בכתבי היד: ט"א ט"ב ט"ד ט"ז, ס"א ס"ג ס"ד סט"ו.
~ ובדפוסים: מק"ג, גינצבורג"ח, קסוטו, קורן, ברויאר.

במונח גרשיים – בכתבי היד: ס"ה ס"א, א"ב. ~ ובדפוסים: רא"פ,
רוו"ה"ט.

בקדמא גרש – בכתבי היד: ס"ו ס"ח ס"י"ב ס"י"ג, א"א א"ג א"ד א"ה
א"ו א"ח א"י. ~ ובדפוס: לטריס.

^ח ובגליון ציין שכך מוטעם ברוב כתבי היד, ובספרים אחרים מוטעם 'וּמָה' יי' במונח וללא מקף, ובספרים אחרים מוטעם 'וּמָה' יי' בקדמא גרש.

^ט ובגליון ציין שדפוס מק"ג ובכתב יד מוטעם 'וּמָה' יי' במקף.

ויתכן שהיו סופרים שלא סימנו את הטעמים על ידי העתקה מספר אחר, אלא סימנו מהזיכרון או על ידי שמיעה מאחר, וכיון שבשמיעה החילוק בין מקף למונח אינו ניכר כל כך, שינו ממקף למונח (ומסתבר שמטעם זה חילופי מקף-מונח מצויים מאד בכתבי היד), ולאחר מכן היו סופרים שראו שהטעמה זו אינה מתאימה לכללי הטעמים ו"תיקנו" ממונח גרשיים לקדמא גרש.